

LIMESUL DUNĂREAN BIZANTIN ÎN VREMEA DINASTIILOR ISAURIANĂ ȘI MACEDONEANĂ

RADU FLORESCU

1.1. În anii '60, în rîndul specialiștilor români în istoria Dobrogei a apărut ideea, întemeiată pe unele mărturii literare neluate pînă atunci în seamă, anume că stăpînirea bizantină în Dobrogea nu a încetat după marea invazie avară și după pătrunderea bulgarilor în Peninsula Balcanică¹. Admițînd o fluctuație semnificativă a puterii și nivelului de organizare a acesteia în timp, unii cercetători propuneau ca dată a unei prime reorganizări a acestei stăpîniri pe aceea a organizării temei „*Thracia*“ în vremea împăratului Constantin IV Pogonatul (681-685)². Ulterior, această mare temă avea să fie împărțită în alte trei mai mici — *Bulgaria*, *Istros* și *Haemus*³. Apărarea temei Istros era asigurată în primul rînd de flotă, cu baza principală la Lycostomion (Periprava s. Chilia Veche)⁴.

1.2. În viziunea specialiștilor amintiți mai sus, cel de al doilea moment important al reorganizării stăpînirii bizantine în Dobrogea este cel al recuceririi din vremea împăratului Ioan Tsimisces, cînd este reorganizat și limesul dunărean, din această vreme putîndu-se vorbi de un limes bizantin la Dunărea de Jos. Reorganizarea a consistat din reconstruirea vechilor cetăți romane care păziseră hotarul Dunării și din fixarea unor garnizoane corespunzătoare în aceste fortificații⁵.

1.3. În 1971, împreună cu Radu Ștefan Ciobanu⁶, am încercat să demonstrăm, punînd în valoare o informație a unui izvor literar mai demult cunoscută, dar neinterpretată destul de cuprinzător, precum și observații și descoperiri arheologice, în primul rînd de la Capidava și de pe valurile care traversează Dobrogea, că tema Istrosului sau a Lycostomionului, se

¹ I. Barnea, Peuce, 2, 1971, p. 205-219; idem, în DID, III, p. 7-69; P. Diaconu, Pontica, 5, 1972, p. 373-380; R. Florescu, R. Ciobanu, Pontica, 5, 1972, p. 381-400.

² I. Barnea, Peuce, 2, 1971, p. 206-207.

³ Idem, *ibidem*.

⁴ O. Iliescu, Revista de istorie, 3, 1972, p. 435-462.

⁵ Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *Nouvelles recherches sur le Limes byzantin du Bas-Danube au Xe-XIe siècles*, în Thirteenth International Congress of Byzantine Studies, Oxford, 1966, fasc. VI.

⁶ R. Florescu, P. Diaconu, *op. cit.*

întindea din Deltă pînă la linia valurilor care traversează Dobrogea de la Cernavoda la Constanța, că această provincie a fost organizată ca atare în ultima treime a secolului al VIII-lea și că sistemul de apărare al provinciei se baza, pe linia Dunării, atît pe flotă cît și pe organizațiile de *stratiotai*, moștenitori direcți ai celor de *limitanei* din perioada romană tîrzie, țărani-grăniceri, ale căror așezări fortificate de pe malul Dunării preluaseră rolul vechilor cetăți romane.

2.1. Dezvoltarea în continuare a cercetărilor de la Capidava⁷ și din alte cetăți dunărene, precum și apariția monografiei *Dinogetia* I⁸, permit observații și comparații de natură să detalieze și să adîncească ipoteza schițată de noi cu prilejul Sesiunii de comunicări Pontica 1971, amintită mai sus.

Astfel, între situația cetăților bizantine de la sud de Axiopolis și cea a celor de la nord de această localitate antică, apare o diferență fundamentală: raportul topografic al primelor cu cetățile romane din zonă este total diferit decît cel al ultimelor cu fortificațiile romane corespunzătoare topografic. Într-adevăr, la nord de Axiopolis, pînă la Aegyssus sînt cunoscute 13 fortificații: Hinog=AXIOPOLIS, Seimeni, CAPIDAVA, Topalu, Hirșova=CARSIMUM, Gîrlici=CIUS; Pietra Frecăței=BEROE, Turcoaia=TROESMIS E și TROESMIS V, Măcin=ARRUBIUM, Garvăn=DINOGETIA, Isaccea=NOVIODUNUM, Tulcea=AEGYSSUS. Dintre acestea, despre una — Seimeni — nu se știe dacă a fost locuită și în perioada feudalismului timpuriu. Despre alte două — Topalu și CIUS — informațiile despre o locuire feudală timpurie nu au fost verificate și nici nu sînt cunoscute detalii semnificative. Pentru toate celelalte se știe că aria cetăților și anume aceea delimitată de vechea fortificație romană — este ocupată de populații purtînd cultura specifică acestei vremi. Pentru patru dintre acestea: AXIOPOLIS, CAPIDAVA, CARSIMUM și DINOGETIA se știe sigur: fie că s-au construit fortificații noi pe urmele celor romane — AXIOPOLIS, CAPIDAVA, CARSIMUM — fie că au fost reparate și refolosite cele romane — DINOGETIA⁹.

La sud de Axiopolis sînt cunoscute, în total, 10 (11) fortificații (Păciiu lui Soare, Dervent, Izvoarele—castrul de pămînt, Izvoarele—Cale Gherghi—SUCIDAVA, Oltina—ALTINUM, Beilic, Muzait 2, Muzait 1—

⁷ Cf. R. Florescu, *Revista de etnografie și folclor*, 10, 1965, 5, p. 529-536; R. Florescu, *Apulum*, 6, 1967, p. 259-268; R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, 7, 1974, p. 417-436; idem, *Pontica*, 8, p. 77-88; R. Florescu, *ibidem*, p. 261-374; N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, 11, 1978, p. 211-223; Gh. Mănușu Adameșteanu, *Peuce*, 9, 1984, p. 375-388.

⁸ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvăn*, Buc., Ed. Academiei, 1967.

⁹ Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *op. cit.*: P. Diaconu, N. Angheliescu, *RM*, 5, 1968, 4, p. 348-351; Gr. Florescu, *BCMI*, 17, 1924, 40, aprilie-iunie, p. 88-90; Pamfil Polonic, *Cetăți romane și preistorice*, B.A.R.S.R., arhiva, Polonic I, Mss. 7, caiet 12: *Cercetăr, de pe malul drept al Dunării de la Hirșova în sus — pînă la Ostrov*.

SACIDAVA, Rasova 1, Rasova 2, Cetatea Pătului¹⁰. Dintre acestea, pentru trei (Beilic, Rasova 1, Rasova 2) nu avem informații pertinente, din lipsa cercetărilor recente; pentru alte trei — Sucidava, Sacidava și Altinum — știm că vestigiile romane se încheie cu un nivel de la sfîrșitul sec. VI — începutul sec. VII e.n., peste care nu au fost surprinse depuneri mai târzii; în sfîrșit, ultimele patru — Păciuiu lui Soare, Dervent, Muzait 2 și Cetatea Pătului — sînt datate în perioada de început a feudalismului și nu suprapun depuneri romane sau romane târzii, în orice caz nu pot fi identificate vestigiile de fortificații aparținînd acestor perioade.

O mențiune specială, în acest context, trebuie făcută pentru cetatea de la Muzait 2. Cercetări aeriene recente¹¹ au putut demonstra că este vorba de o cetate dublă — una mai veche de zid de piatră, alta mai nouă, adosată primei, de pămînt. După materialul ceramic adunat la suprafață cred că ar putea fi datată posterior recuceririi din vremea lui Ioan Tsimisceș. Această datare este atribuită și celor două cetăți de la Păciuiu lui Soare și Dervent¹². O problemă deosebită o ridică Cetatea Pătului, care servește drept fortificație de capăt Valului mare de pămînt, deci ar trebui să fie anterioară recuceririi bizantine. În schimb, cum Valul mare de piatră se leagă de latura de sud a cetății de la Hinog—Axiopolis, pare mai probabil că aceasta, lăsată la nord de zona apărată, este anterioară construcției valurilor și necorelată cu această acțiune.

Pare deci foarte probabil că fortificarea malului Dunării în perioada secolelor VIII-XI e.n. a fost realizată în două faze: o primă fază în care toate cetățile romane de la nord de Axiopolis au fost refortificate și în ele au fost așezate comunități de *stratiotai*, anterioară cuceririi bizantine din vremea lui Ioan Tsimisceș, și a doua în care au fost construite un număr de cetăți noi la sud de Axiopolis, posterior acestei reveniri a Bizanțului la Dunărea de Jos. Lăsînd pentru moment de o parte analiza mai detaliată a acestui ansamblu, este necesar să se compare cu situația fortificațiilor feudale timpurii, raportate la cele romane, din nord-estul Dobrogei, de la Aegyssus la Tomis. Astfel, în acest segment sînt cunoscute șapte cetăți romane: *Salsovia*¹³, *Halmyris*¹⁴ (Murighiol), Cetatea Zaporejenilor¹⁵,

¹⁰ Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *op. cit.*, P. Diaconu, N. Anghelescu, *op. cit.*; V. Culică, *Pontica*, 8, 1975, p. 215-262; idem, *Pontica*, 9, 1976, p. 115-134; idem, *Pontica*, 12, 1979, p. 145-151; Al.-S. Ștefan, *Cetățile de la Muzait, Cercetări aerofotografice. Comunicare la sesiunea PONTICA, a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța*, 1983; P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păciuiu lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Buc., Ed. Academiei, 1972; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păciuiu lui Soare, II, Așezarea medievală*, Buc., Ed. Academiei, 1977; C. Scorpan, *Pontica*, 10, 1977, p. 229-252; idem, *MCA*, 13, 1979, p. 189-196; idem, *Pontica*, 6, 1973, p. 267-332; idem, *Pontica*, 5, 1972, p. 301-328; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Buc., Librairie didactique, 1900, p. 169; R. Florescu, *Axiopolis — Cernavoda*, în *Ghid arheologic al Dobrogei*, Buc., Ed. Meridiane, 1968, p. 70 și urm.

¹¹ Al.-S. Ștefan, comunicare citată la nota de mai sus.

¹² P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 16 și urm.; P. Diaconu, N. Anghelescu, *op. cit.*

¹³ Irina Oberländer-Tirnovceanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 55-76.

¹⁴ Al.-S. Ștefan, *Peuce*, 9, 1984, p. 297-310.

¹⁵ I. Barnea, în DID, III, p. 163, unde o identifică cu *Halmyris*.

Enisala 1, Enisala 2¹⁶, *Argamum*¹⁷ și *Histria*¹⁸. Una singură nu a fost suficient cercetată pentru a putea fi atribuită cu certitudine epocii romane — Cetatea Zaporojenilor. Pentru toate celelalte nu sînt semnalate și vestigiile feudale timpurii, ci numai romane. În aceeași zonă, în schimb, ne sînt semnalate o cetate-oraș din vremea începuturilor feudalismului — Nufărul, unde s-a propus localizarea Pereislavețului Mic¹⁹, — și patru așezări din aceeași vreme — Slava Cercheză, Biseriçuța de la Capul Dolojman, Istria sat, Camena²⁰ — despre nici una neputîndu-se afirma că era fortificată. Pe temeiul exclusiv al informațiilor indirecte, din izvoare literare, se poate afirma că în această zonă trebuie să mai fi existat alte trei orașe și porturi fortificate, baze navale bizantine: Vicina²¹, Lycostomion²² și Tomis²³. Dintre acestea, Vicina încă nu a fost sigur localizată, iar fortificațiile și așezarea corespunzătoare de la Tomis și Lycostomion nu sînt practic identificate în teren. Situația pare semnificativă pentru poziția de fațadă maritimă asigurînd legătura cu centrul Imperiului, a zonei discutate, indicînd orientarea cu deschidere spre mare a ansamblului administrativ-militar al provinciei — respectiv temei — și direcția strategică de apărare spre interior, corelativă.

Reluînd discuția fortificațiilor dunărene, cîteva cazuri se impun atenției. Primul este Capidava: încă din anii '40, inițiatorul săpăturilor de aici, Grigore Florescu, a sesizat existența fortificației feudale timpurii, zid de incintă din piatră legată cu pămînt, cu totul deosebită de cea romană. În publicația monografică²⁴ i-a atribuit chiar un traseu prezentînd abateri de la cel al zidurilor romane. Faptul se datora mai ales influenței relevului întocmit de Pamfil Polonic și publicat de Vasile Pârvan²⁵, în măsura în care vestigiile din teren, foarte rău conservate, nu au putut fi surprinse decît intermitent și doar pe laturile de nord-est și sud-est. Cercetări mai noi au putut preciza, pe baza unor observații asupra altor urme decît zidul propriu-zis, că acesta urmărea cu fidelitate traseul celui roman. Este vorba de urmele șanțului de apărare care dubla zidul feudal timpuriu. Acesta, săpat în dărîmăturile cetății romane, spre exterior de zidul de incintă al acesteia, la o distanță de circa 6 m, a lăsat spărturi de o formă caracteristică în zidurile laterale ale turnurilor și anume în V în cele ale turnurilor 1, 4 și 7 și în pantă simplă în cele ale turnurilor 2 și 6 (de colț). Analiza detaliată a fragmentelor de zid păstrate pe latura nord-est, a permis să se distingă și structura zidului, care, în ciuda materialelor și tehnicii inferioare, păstrează modelul antic, ciclopean: doi paramenți apareați din piatră relativ mare, evident recuperată din dărîmăturile romane,

¹⁶ Al.-S. Ștefan, RMMMIA, 46, 1972, p. 15-25.

¹⁷ M. Coja, Peuce, 2, 1971, p. 171-190; Eadem, Peuce, 6, 1977, p. 163-197.

¹⁸ Cf. Al. Suceveanu, C. Scorpan, Pontica, 4, 1971, p. 155-172.

¹⁹ Gh. Mănușu-Adameșteanu, MCA, 15, 1983, p. 470-473; cf. I. Barnea, în DID, III, p. 163.

²⁰ I. Barnea, *Ibidem*, p. 379, 331, 34-36, 243.

²¹ *Ibidem*, p. 139.

²² Cf. I. Barnea, *Ibidem*, p. 12 și 29.

²³ Idem, *ibid.*

²⁴ Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică I.*

²⁵ *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, fig. 2.

și relativ regulată și un emplecton de pământ în care sînt amestecați bolovanii de piatră și fragmente de cărămizi romane. Este probabil că materialul emplectonului a fost pământul amestecat cu dărîmături rezultat din săparea șanțului. Această caracteristică tehnică deosebește clar Capidava de fortificațiile și construcțiile contemporane atribuite kaganatului — respectiv țaratului — bulgar, unde predomină zidăriile masive din blocuri, fără emplecton propriu-zis, chiar atunci cînd liantul este pământul²⁶. Din acest punct de vedere, cetatea Hîrșova, deși realizată într-o tehnică superioară, din piatră de talie — multă recuperată din ruinele romane — și cu liant de mortar de var, prezintă trăsături asemănătoare Capidavei. Ocuparea continuă și îndelungată a fortificației, pînă în pragul veacului trecut, face să se distingă doar cu greutate părțile mai vechi de cele mai noi, dar coincidența traseelor noi cu cele vechi apare și la Hîrșova, în-deosebi în amenajarea portului, unde molul medieval, cu scara de acces, este așezat pe ruinele molului roman, caracterizat de zidăria în „opus mixtum”. Pe aceste temeuri se poate ridica problema relației dintre toate aceste cetăți de graniță și amenajările portuare corespunzătoare, cu atît mai mult în cazurile în care este atestată — ca la Capidava — sau prezumată cu un coeficient înalt de probabilitate — ca la Axiopolis — existența portului în epoca romană.

Port este și Păcuiu lui Soare — cel mai caracterizat dintre toate — dar în legătură cu această fortificație se ridică alte probleme. Între trăsăturile specifice primei faze constructive a cetății — cetatea portuară cu construcții ample de zid în interior — și cele ale tuturor celorlalte nivele de ocupație, în care ne apare ca o așezare de bordeie — și treptat și de locuințe de suprafață — adăpostită în interiorul vechii incinte, pe care o folosește și modifică după nevoi (este cunoscut, la un moment dat, cazul unei locuințe instalate în zvingerul porții de nord, *blocînd așadar accesul prin această trecere*²⁷), se ridică în primul rînd, problema felului în care a funcționat portul în diferitele faze succesive ale fortificației, apoi chiar a datării și funcției diferitelor faze. Din acest punct de vedere par semnificative tehnica zidăriei, cu predominarea zidurilor masive de blocuri²⁸, precum și diferența dintre dinamica economică a primei perioade, corespunzătoare cetății portuare, așa cum aceasta este exprimată de circulația monetară și același fenomen studiat pe aceleași baze ale circulației monetare din celelalte faze²⁹. Mai mult decît atît, aceste trăsături specifice diferențiază prima fază a cetății de la Păcui, atît de celelalte faze ale acestei cetăți, cît și de aspectele surprinse în celelalte cetăți contemporane din Dobrogea.

²⁶ Cf. Biserica de la Avradak. Vera Ivanovna, *Razkopi i proučivaniia*, 3, 1949, p. 13-19; Eadem, *ibidem*, p. 63-70; biserica de la Bial-băiag, nr. 3 — Stancio Stancev, *Razkopi i proučivaniia*, 3, p. 79-83; Stamen Mihailov, *IBAI*, 20, 1955, p. 51-57, 71-73, 89-115; idem, *IBAI*, 20, 1955, p. 229-264; Stoian Maslev, *IBAI*, 20, 1955, p. 265-275; Liuba Ognenova și Sonia Georgieva, *IBAI*, 20, 1955.

²⁷ P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 16.

²⁸ P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 27 — atragem atenția că pentru tehnica de zidărie masivă, termenul de *emplecton*, folosit în text, este impropriu.

²⁹ G. Custurea, N. Andronescu, *Pontica*, 14, 1981, p. 221-238.

Așadar, existența unui sistem de fortificații bizantine pe malul Dunării în sec. VIII-XI pare în afara îndoielii. În cadrul acestui sistem se disting două segmente: unul mai vechi, spre nord de Axiopolis, altul mai nou, la sud de această cetate. Pentru cel mai nou pare foarte probabil ca data construirii lui să fie aceea a recuceririi bizantine din vremea împăratului Ioan Tsimisces, când cuceririle nou anexate se integrează vechii teme a Istrosului — după cum ar indica-o un sigiliu³⁰ —, al cărei sistem de organizare este, firesc, extins peste întreaga zonă de sub control bizantin.

Cît despre segmentul mai vechi, situația apare ceva mai complexă: nu dispunem de nici un indiciu direct de datare, în măsura în care nu se poate conta pe descoperiri monetare anterioare emisiunilor lui Ioan Tsimisces. Un fapt semnificativ este și acela că și descoperirile de monede bizantine curențe după Ioan Tsimisces în *umplutura unor bordeie*, din așezări cu numeroase nivele și faze, adică în soluri purtate și remaniate, nu sînt relevante decît pentru datarea acelor soluri și în unele cazuri pot fi luate drept *termini ante quem non datur*, dar nu pot fi folosite pentru datări precise și sigure. Cronologia ceramicii relativ simple din această vreme, se bazează pe distingerea subtilă a unor trăsături de amănunt și pînă acum nimeni nu a încercat încă o sinteză pe baza tuturor descoperirilor de acest fel, nici o analiză a unui număr suficient de mare de descoperiri dintr-un singur loc. În cultura materială relativ săracă și stereotipă a epocii, puține alte descoperiri pot servi drept indice sigur. În aceste condiții nu putem decît să notăm că la Capidava a apărut un număr de cruci relicvar³¹, care-și găsesc la sud, în Bulgaria, paralele apropiate în contexte relativ închise, datate pe criterii diverse în sec. IX-X³². Nu este locul aici pentru o discuție mai amplă, care va trebui totuși inițiată la un moment dat. Trebuie totuși adăugat că aceste cruci relicvar au fost descoperite la Capidava în contexte stratigrafice raportabile la primele nivele — cele mai vechi — dintr-o stratigrafie cu cel puțin șapte secvențe³³. Aceasta ar sugera o durată relativ mare a funcționării primului segment înainte de recucerirea bizantină. Dacă acum, raportăm fortificațiile de pe malul Dunării la cele care traversează Dobrogea de la (sud de) Tomis la (sud de) Axiopolis, apare posibilă opțiunea între două ipoteze de lucru, deja formulate și de grad apropiat de probabilitate: epoca lui Krum sau epoca lui Simeon. Dacă luăm în considerare tocmai probabila mare durată a funcționării limesului bizantin nord-dunărean înainte de recucerire, pare mai plauzibil să atribuim construirea lui vremii lui Krum, respectiv a împăratului Leon V. Este posibil ca organizarea limesului să aibă antecedente mai puțin dezvoltate încă din secolul VIII. Descoperirea la Capidava, în colțul de sud al necropolei, lângă cetate și lângă Dunăre, a unui grup de morminte de bărbați înarmați, datînd din sec. VIII, după unele

³⁰ I. Mititelu, I. Barnea, SCIV, 17, 1963, 1, p. 43, n. 5.

³¹ Gh. Mănușu-Adamesteanu, Peuce, 9, 1934, p. 375-376; Gloria Ceacalopol, SCIA, 9

³² Cf. Gh. Mănușu-Adamesteanu, *op. cit.*, n. 12, 13, 24, 25.

³³ În bordeiele 53 și 180, aparținînd nivelului 4, și între bordeiele 178 (nivelul 4), 159, (nivelul 6) și 154 (nivelul 2), adică în soluri purtate putînd proveni din cele mai vechi depuneri feudale timpurii.

piese de inventar metalice (cataramе), sugerează existența unui post militar în această vreme, probabil pe ruinele cetății, acum nelocuită și neocupată. Perfecta suprapunere a structurilor fortificațiilor și organizării teritoriale a locuirii bizantine din sec. IX-XI, pe cele romane tîrzii, ca și continuitatea — cu schimbare de nivel — a tehnicii constructive, pare să indice o prezență permanentă a comunității de țărani-grăniceri autohtoni în zonă, chiar dacă, urmare a mării distrugerii de la începutul sec. VII, vatra locuirii propriu-zise se mutase.

Evident, încheierile de mai sus au un caracter pronunțat conjecatural, ele nu sînt decît componentele unei ipoteze de lucru care scoate în evidență cîteva observații semnificative. Doar cercetări viitoare sînt de natură să aducă mai multă lumină și mai multă precizie în problemele abordate mai sus: în primul rînd cercetări topografice, cu date cantitative cît mai bogate și mai detaliate; apoi analize comparative ale materialelor descoperite care să clarifice cronologia și raporturile tipologice; în sfîrșit, cercetări de arheologie portuară, oferind o bază concretă indicațiilor din izvoarele literare cu privire la rolul important al flotei în viața themei bizantine de la Dunăre.

LE LIMES DANUBIEN AU TEMPS DES DYNASTIES ISAURIENNE ET MACÉDONIENNE

R. Florescu

Resumé

L'auteur, partant de quelques observations quant à la situation du territoire et des fortifications byzantines de la Dobroudja de nord, aux 8-ème-11-ème siècles, essaye d'établir des corrélations significatives. Tout en tenant compte de l'avis de la majorité des spécialistes qui ont abordé le problème du régime politique de cette province pendant le laps du temps mentionné, et qui la considèrent, plus ou moins fermement, comme constituant une *théma* byzantine, il remarque que, pendant que au nord de la ligne des grands vallums traversant la Dobroudja de Tomis à Axiopolis, les fortifications byzantines superposent les forteresses romaines tardives du 4-ème — 7-ème siècles, au sud de la dite ligne la situation est différente, les forts byzantins occupant des emplacements différents par égard aux cités romaines. Ça veut dire que la partie nord est entrée sous la domination byzantine très vite après la chute du limes danubien au 7-ème siècle sous les coups des Avars; en échange, la zone méridionale de la province est passée par une assez longue domination bulgare avant d'être reconquise par les Byzantins aux milieu du 10-ème siècle. Seulement après 971 — date de la reconquête du Jean Tsimisces — le tract sudique du limes danubien a été réorganisé d'après le modèle byzantin, et garnisonné avec des détachements des *stratiotai* — paysans-gardes frontières.

En faisant état de différences entre la situation des diverses cités byzantines il essaye aussi d'établir une probable trajectoire historique du limes byzantin, qui n'as pas fonctionné pleinement que entre 971 et le milieu du 11-ème siècle, quand les forteresses plus petites ont tombé sous le coups des Oudes, tandis que les plus grandes et fortes sont devenues des villes — comme par exemple *Carsium*-Hirșova et même *Axiopolis*. L'analyse insiste aussi sur quelques cas exceptionnels — comme Păciuț lui Soare qui souffre une profonde transformation entre sa première phase de vie et les six ou sept suivantes, ou comme Cetatea Pătulului, qui est certainement plus ancienne que l'organisation byzantine.